

Капустін К. М.

КИЇВСЬКА ЗЕМЛЯ В СЕРЕДИНІ XIII–XV СТ. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті розглянуто науковий доробок вчених-медієвістів стосовно становища та закономірностей розвитку Київської землі в середині XIII–XV ст., проаналізовано сучасний стан проблеми та підходи до її вирішення.

Ключові слова: Україна, Київська земля, середина XIII–XV ст., історіографія.

Питання історичного, культурного, економічного розвитку Русі в середині XIII–XV ст. досліджується вже понад 100 років. Останнім часом спостерігається тенденція щодо зростання уваги науковців до вивчення історії окремих регіонів України у золотоординський та литовський часи. Не є винятком й історія Київської землі у середині XIII–XV ст.

У статті розглядатимуться праці, у яких вивчалися різні аспекти історичного розвитку зазначеного регіону у середині XIII–XV ст. Окремим блоком аналізуватимуться доробки, присвячені золотоординському часу (середина XIII – 60-ті рр. XIV ст.) на теренах Київської землі, і окремим – Литовській добі (друга половина XIV – середина XVI ст.).

Зазначимо, що вперше проблематика історико-культурного розвитку південноруських земель у середині – другій половині XIII ст. почала вивчатися у XVIII–XIX ст. Саме у цей час було сформовано основні підходи та концепції.

Російські та українські дослідники XVIII ст. у свої працях вказували на негативні наслідки монгольської навали для всієї давньоруської держави, але якихось детальних розробок із цього питання не було [1]. Прикладом цього є передмова автора «Історії Русів»: «Из сего времени бытие Малой Россіи и Общей Истории едва упоминается; по освобождении же ся от Татар Князем Литовским Гедимином, и совсем она в Россійской Истории умолчена» [2]. В інших дослідженнях того часу (В. М. Татищев, П. Симонівський) [3] дослідники лише констатували включення південноруських земель до складу Литовської держави князем Гедиміном у 1321 р. [4].

Цікаві, проте неоднозначні судження визначного історика XIX ст. М. М. Карамзіна. Погоджуючись із негативними наслідками інвазії, і передусім із фактом спустошень, автор зазначив, що саме завдяки завойовникам було ліквідовано феодальну роздробленість давньоруської

держави [5]. Такої самої думки дотримувався Д. М. Бантиш-Каменський [6].

Позиція М. М. Карамзіна була розкритикована В. Г. Белінським, Н. Г. Чернишевським, які зазначали, що саме монгольська навала на тривалий час затримала розвиток Русі [7].

У другій половині XIX ст. зростає інтерес широкого загалу до історії, розширюється джерельна база, що дозволило детальніше вивчати питання історичного розвитку південноруських земель у золотоординську та литовську добу.

Дискусія щодо розвитку Південної Русі у другій половині XIII ст. особливо пожвавилася після виходу статті М. П. Погодіна у 1856 р., в якій він стверджував, що «в Києве жили до татар не малороссияне, а великороссияне», які після монгольської навали переселилися на північ, їхнє ж місце зайняли переселенці із Карпат [8]. Така концепція знайшла підтримку та додаткове обґрунтування у розробках М. Кояловича, Д. Зубрицького [9], однак найбільш тенденційними були польські історики (М. Бобржинський, К. Шайноха, А. Яблоновський та ін), які намагалися довести, що внаслідок військового вторгнення номадів у середині XIII ст. південноруські землі перетворилися на пустелю, і тільки завдяки Польщі вони були знову заселені [10]. Необхідно зазначити, що П. А. Куліш погоджувався із аргументацією та взагалі концепцією польських істориків [11].

Одразу після опублікування статті М. П. Погодіна різко розкритикував С. М. Соловійов, котрий зазначав, що спустошення Південної Русі як такого не було, хоча внаслідок інвазії центром історичного розвитку став не Схід (Середнє Подніпров'я), а Захід (Подністров'я) [12].

У 80-х роках XIX ст. концепція М. П. Погодіна набула нового обґрунтування, головним чином у працях О. І. Соболевського [13].

Дискусія тривала, і у подальшому найбільш аргументовано хибність ідей про повне запустіння південноруських земель у післямонголь-

ський час піддав критиці В. Б. Антонович, а згодом його учень – М. С. Грушевський. Володимир Боніфатійович, зібравши та опрацювавши велику кількість джерел, стверджував, що «мы не можем не признать, что общепринятое мнение о запустении ея (Южной Руси) въ это время есть не более какъ исторический мираж» [14]. Незважаючи на те, що аргументація В. Б. Антоновича є в цілому правильною, він недооцінював масштаби руйнувань, нанесених монгольським завоюванням Києву та взагалі південноруським князівствам [15].

М. С. Грушевський у своїй праці «Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава Мудрого до кінця XIV ст.» дослідив важливі питання історико-політичного та соціального розвитку Київської землі протягом XI–XIV ст. Зокрема, чи не вперше розглянуто процес формування території землі-княжіння, схарактеризовано її історико-географічне положення та політичну історію. Дослідження історика ґрунтувалися виключно на письмових джерелах і, за висловом самого вченого, мали переважно гіпотетичний характер [16].

Досі залишаються актуальними висновки М. Ф. Владимирського-Буданова, який готував до публікації акти про заселення України для «Архива Юго-Западной России». Він зазначав, що «делая общий вывод из приведенных фактов относительно XIII в., мы должны признать, что: 1) Действительно произошло огромное опустошение Южной Руси в 40-х годах этого столетия, численность населения должна была уменьшиться здесь везде, но 2) Край вовсе не остался после татар пустынею... 3) Главный этнографический состав нового населения тот же, что и был ранее» [17].

Крім згаданих вище істориків на непереконливість поглядів М. П. Погодіна вказували М. О. Максимович та А. А. Котляревський. Перший доволі аргументовано довів неспроможність теорії про переселення давньоруського населення до Волго-Окського басейну та спустошення південноруських земель. Критичний джерелознавчий аналіз дозволив М. О. Максимовичу вказати на те, що «гиперболические выражения летописей не следует понимать в буквальном смысле и особенно для таких заключений, каково – опустение и безлюдье Киево-Переяславской земли. Постоянная людность земель Суздальской, Волынской, Галицкой, при всех разорениях от татар, при всей воле татарской в то время над Русью, не позволяет нам допускать обезлюдения и в земле Киево-Переяславской» [18].

На початку XX ст. концепція М. П. Погодіна про спустошення південноруських земель після монгольської інвазії була підтримана В. О. Ключевським. На його думку, Київська, Переяслав-

ська та Чернігівська землі були незалюдненими до половини XV ст. [19], тоді ж відбулася їх повторна колонізація, «керівники цієї колонізації – багаті польські вельможі, які придбували собі величезніші вотчини на цій Україні. Дякуючи тому стали швидко заселюватись спустілі до того області старої Київської Русі» [20]. Зазначимо, що така думка не нова, і чи не найперший її прихильник – К. Н. Бестужев-Рюмін, який вважав, що занепад Києва та всього Подніпров'я розпочався ще у домонгольський час [21].

Проти цього виступив О. Я. Єфименко у своїй праці «История украинского народа». Він зазначає, що «жизни края нанесенъ былъ тяжелый удар, но жизнь не замерла окончательно, какъ это полагають некоторые историки. Пострадала главным образом политическая сторона жизни, правящие классы, учреждения. Население же, распуганное надвинувшейся грозой, возвратилось на свои пепелища, как только гроза миновала» [22].

Характеризуючи дореволюційну історіографію стосовно питання розвитку південноруських земель та Київської зокрема у післямонгольський час, зазначимо, що саме тоді сформувалися два діаметрально протилежні погляди: прихильники першого стверджували, що монгольська навала призвела до повного запустіння цих земель, повторна колонізація яких відбувається значно пізніше вихідцями із Заходу; прихильники другого, як українські, так і російські дослідники, зазначали, що, незважаючи на негативні наслідки, життя на південноруських землях продовжувалося, хоча і не з такою інтенсивністю, як раніше.

Одночасно із розробкою питань суспільно-політичного, економічного та культурного розвитку Київської землі у золотоординський час починаються дослідження історії Великого князівства Литовського.

Зазначимо, що вивчення історії південноруських земель XIV–XV ст. не зразу потрапило до сфери інтересів імперських істориків. Із цього приводу цікавою видається думка С. М. Соловйова: «...значение Юго-Западной Руси остается навсегда важным, но всегда второстепенным; главное внимание историка должно быть постоянно обращено на север» [23].

Ситуація змінилася у 30-х роках XIX ст., що пов'язане зі зростанням інтересу до вивчення історії Литовської держави як суперниці Московської. На необхідність вивчення історії Великого князівства Литовського вперше вказав Н. Г. Устрялов: «Доколе оно было самостоятельным, имело своих князей из дома Гедимина, сохраняло все черты русской народности и спорило с Москвой о праве господствовать над всей Русью, историк обязан говорить с равной подробностью

о делах литовских и московских...» [24]. Погляди Н. Г. Устрялова підтримали М. І. Костомаров, М. О. Коялович, І. Д. Беляєв, М. Маркевич [25].

Зауважимо, що історіографія Великого князівства Литовського доволі значна та різноманітна. Дослідники XIX – початку XX ст. велику увагу приділяли вивченню проблем формування та розвитку Литовського князівства. Розглядали правовий статус держави, процес формування станів, общин та общинного землеволодіння тощо [26]. Серед всього різноманіття таких праць ми розглянемо лише ті, які безпосередньо стосуються території Київської землі в XIV–XV ст.

Суттєвий внесок у вивчення історії Київської землі у складі Великого князівства Литовського зробив історик, археолог, професор Київського університету ім. Св. Володимира В. Б. Антонович, який у низці робіт розглянув питання становлення та розвитку Литовської держави, міст Південно-Західної Русі і, що найважливіше, вперше спробував з'ясувати, місце та роль Київської землі у складі Великого князівства Литовського [27]. Так, характеризуючи розташування Київської землі у другій половині XIV–XVI ст., автор зазначає, що: «пределы его (Киевского княжества – К. К.) несколько видоизменились и раздвинулись, частью вследствие присоединения к Киевщине порубежных округов соседних княжеств, частью вследствие колонизации южных стезей...» [28].

У кінці XIX – на початку XX ст. починається новий період у вивчення історії Південної Русі XIV – XV ст. Саме у цей час ведуться масштабні роботи із видання Архіву Південно-Західної Росії. Багатотомне видання досі лишається важливим джерелом для вивчення історії Давньої Русі, Литовської держави, Речі Посполитої тощо [29]. Розширення джерельної бази та популяризація історичних студій призвели до появи нового напрямку історичних досліджень – регіональних. Учні В. Б. Антоновича підготували та видали низку монографічних досліджень з історії окремих земель Давньої Русі. Особливу увагу було приділено питанням розвитку регіонів у давньоруський час, але водночас і литовсько-руської історії. У контексті нашого дослідження слід відзначити творчий доробок М. С. Грушевського та П. Г. Клепатського, у якому розглядаються питання історії Києва та Київської землі у XIV–XVI ст. [30].

Наукова спадщина М. С. Грушевського справді величезна. Крім розвитку Київської землі у золотоординський час, історії українських земель у складі Великого князівства Литовського також присвячена не одна публікація. Так, про історичний розвиток українських земель литовсько-руської доби йдеться у двох томах знаменитої

«Історії України-Руси» [31]. У «Нарисі історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя» розглядаються питання історичного розвитку та часу інкорпорації Київської землі до складу Литовської держави [32]. Цікавою та безперечно важливою для нас є стаття М. С. Грушевського «Южнорусские господарские замки в половине XVI века. Историко-статистический очерк», у якій досліджується організація та розвиток оборонної системи південних кордонів Литовської держави [33].

Що стосується праці П. Г. Клепатського, то вона досі не втратила свого наукового значення, свідченням чого є її перевидання у 2007 р. «Очерки по истории Киевской земли: Литовский период» – ґрунтовне зібрання матеріалів з історії політично-адміністративного життя та землеволодіння Київщини часів Великого князівства Литовського. Зібравши та проаналізувавши джерела XIII–XVIII ст. дослідник запропонував своє бачення щодо політичного та суспільного життя регіону та час його входження до складу Литовської держави [34].

Отже, зазначимо, що у XIX – на початку XX ст. відбувається осмислення та початок дослідження історії Литовської держави взагалі. Лише окремі праці стосувалися регіональної історії, в яких вивчалися проблеми розвитку різних регіонів у складі Великого князівства Литовського.

У 20-х роках XX ст. спостерігається процес уповільнення темпів вивчення історії Київської землі у золотоординський та литовський часи. Історія цього періоду вивчалася на підставі добре відомих писемних джерел. Серед нечисленних праць особливо слід відзначити статтю О. М. Андріяшева у збірнику «Київ та його околиці в історії та пам'ятках» [35]. У ній автор спробував дослідити, яким чином відбувалося заселення та демографічний розвиток Київської землі від часів слов'янських і до XV ст., коли, на думку автора: «Накреслились загальні риси того напрямку, в якому пішла дальша доля країни» [36]. До поодиноких у цей час регіональних досліджень належить стаття В. Юркевича з історії Звенигородщини XV–XVI ст., у якій розглянуто питання історичного, політичного, економічного розвитку регіону у литовський час [37]. Інші дослідження, переважно українських істориків-емігрантів, наслідували думки В. Б. Антоновича та М. С. Грушевського.

У 30–40 роках XX ст. Б. Д. Греков, О. Н. Насонов, М. М. Петровський, І. П. Крип'якевич, В. В. Мавродін, В. Т. Пашуто у своїх працях розглядали важливі аспекти історичного життя Південної Русі у золотоординський час, зокрема багато уваги приділяли проблемі політичного розвитку давньоруських земель, соціальним,

економічним та культурним змінам у тогочасному суспільстві [38]. Дослідники вказують на те, що прогресивний розвиток давньоруського суспільства був насильно перерваний, завойовники знищили державну та економічну систему Русі. Така позиція сприяла утвердженню думки про повне запустіння Київської землі в середині XIII–XIV ст. в історіографії.

Що стосується литовської проблематики в історіографії 30–40 років XX ст., то, характеризуючи цей період, О. Ю. Дворниченко зазначив: «В нашій країні історики дедалі більше відходили від вивчення тематики, що нас цікавить. Переломними стали 30–40-ві. Займаючись ще певний час деякими частковими питаннями, дослідники припинили прагнути узагальнень» [39].

Відродження історичної науки відбувається вже після Другої світової війни. У 40–50-х роках XX ст. вийшла друком праця М. К. Каргера «Древний Киев», у якій узагальнено та проаналізовано матеріали археологічних розкопок на території Києва протягом 1938–1952 рр. Дослідження давньоруської столиці дозволили встановити масштаби руйнувань, завданих нападом монголів у 1240 р., схарактеризувати історичний розвиток Києва у XII–XIII ст. і, що найважливіше, спростувати думку про його передчасний економічний занепад у період феодалної роздробленості. На жаль, М. К. Каргер (який спеціально не вивчав історію Києва XIV–XVII ст.) помилково уявляв подальшу історичну долю міста. Він стверджував, що «татаро-монгольська навала, що обрушилась на давню столицю Русі, не тільки перетворила на руїни це величаве місто. Значення Києва, що помітно впало вже до середини XII ст. у зв'язку зі зростанням економічного та політичного впливу інших центрів Русі й, передовсім Володимира на Клязьмі, після 1240 р. остаточно впало...» [40]. Судження авторитетного дослідника стали аксіоматичними у фаховій літературі, на них ґрунтувалися численні роботи істориків, мистецтвознавців, археологів та ін.

Характеризуючи проблему «золотоординського часу» на землях Південної Русі, М. Брайчевський зазначив: «Археологічні дослідження періоду, що наступив після монгольської навали, власне кажучи, ще не починалися. Цей період багатий літературними джерелами, тому археологічні дані втрачають тут своє виняткове значення і пріоритет. Археологи мало приділяли уваги вивченню пам'яток другої половини XIII–XIV ст., незважаючи на їх все ж таки досить велике значення» [41].

Що стосується власне території Київської землі, то спеціальних історичних досліджень із цієї проблеми не проводилося, хоча археологічні матеріали післямонгольського часу зафіксовано у ході розвідок на деяких поселеннях Середньо-

го Подніпров'я [42]. Дещо пізніше дослідженнями Б. О. Рибаківа та Е. О. Симоновича виявлено культурні нашарування середини XIII–XV ст. у м. Любечі та с. Ломоваті [43].

На жаль, результати археологічних розвідок не стали об'єктом подальшого вивчення та не були використані ні археологами, ні істориками. Подальші дослідження з історії Київської землі та Середнього Подніпров'я, зокрема, проводилися, базуючись головним чином на писемних джерелах.

Не кращою була ситуація із вивченням литовської доби на землях Південної Русі. Єдина праця із цієї тематики – монографія В. Т. Пашуто «Образование Литовского государства». Увага історика прикута до власне литовських земель, хоча в найважливіших питаннях автор характеризує ситуацію і в руських землях [44]. Довгий час історія Великого князівства Литовського не вивчалася. Висновки В. Т. Пашуто уточнювалися та розвивалися, історики займалися вивченням більш пізніх періодів і робили лише загальні екскурси в історію XIV–XV ст. [45].

У 60–70-х роках XX ст. відбувається еволюція уявлень щодо історичного розвитку південноруських земель і Київської, зокрема, у середині XIII–XV ст. Особливо це помітно у дослідженнях І. Б. Грекова, Б. О. Рибаківа, Л. В. Каргалова, Л. В. Черепнина, П. П. Толочка, М. Брайчевського, М. П. Кучери, Р. О. Юри, де головним наслідком монгольського завоювання Русі визнано руйнування матеріальної та духовної культури країни, її політичне розчленування, встановлення тяжкого золотоординського іґа [46].

Вагомий внесок у вивчення історії Східної Європи XIII–XIV ст. зробив І. Б. Греков. Використавши значний обсяг письмових джерел, автор проаналізував та переосмислив процеси суспільно-політичного життя у Європі. Дослідник розглядає історію цього часу у безперервній боротьбі відцентрових та доцентрових сил, що діяли на землях Східної Європи. У XIV–XV ст. Московська держава та Велике князівство Литовське, незважаючи на відмінності політичного розвитку, проводили тотожну політику об'єднання давньоруських земель навколо єдиного центру. На заваді таким прагненням стала цілеспрямована політика найближчих сусідів – Золотої Орди та Польщі, які не були зацікавлені у створенні могутньої та сильної держави на землях давньої Русі [47].

Важливою для переосмислення історичних процесів другої половини XIII–XV ст. була думка Л. В. Черепнина про те, що монгольську навалу не слід розглядати як одночасовий акт, а як процес, що тривав майже все XIII ст., починаючи від поразки руських дружин у битві на р. Калка [48].

Зовсім іншою є позиція видатного російсько-го вченого Л. М. Гумільова, який запропонував цілком відмінний від усталеної думки погляд на історію Східної Європи у другій половині XIII–XV ст. Дослідник, ідеалізуючи відносини Русі з Ордою, доводив безпідставність уявлень про розорення монголами Середнього Подніпров'я [49]. Некоректність та цілковиту необґрунтованість такої концепції доведено Б. О. Рибаківим та П. П. Толочком [50].

Саме у цей час все більше науковців усвідомлюють необхідності дослідження історії золотоординської та литовської доби на українських землях. Так, М. Брайчевський констатував, що «склалася парадоксальна ситуація, уже сьогодні про першу половину I тисячоліття нашої ери знаємо більше, аніж про XIV–XV ст.» [51]. Схожу позицію займає Р. О. Юра: «Навряд чи є тепер в археології України більш актуальна і разом з тим менш розроблена проблема, ніж проблема вивчення матеріальної культури монгольської навали, тобто другої половини XIII–XVII ст.» [52]. На необхідність вивчення історії та археології вказував В. О. Довженко: «В археології тривалий час панувала традиція, згідно з якою пам'ятки після татарської навали у Середньому Подніпров'ї не вивчалися» [53].

У середині 70 – на початку 80-х років XX ст. відбувається поживлення інтересу істориків до проблем розвитку Київської землі за литовської доби. У цей час розробляються питання часу включення Києва та його «пригородків» до складу Литовської держави, особливостей їх економічного та політичного розвитку [54]. Вводяться до наукового обігу нові джерела [55] та робляться перші спроби об'єктивно проаналізувати і висвітлити історичні процеси на теренах Київської землі в XIV–XV ст. [56].

У 80-х роках якісно зростає кількість робіт, у яких висвітлювалися різні аспекти історичного розвитку Київської землі в середині XIII–XV ст. Археологічні дослідження на території давньоруських міст та поселень дали матеріали, що хронологічно стосувалися золотоординського та литовського часів. Зокрема, йдеться про результати археологічних досліджень Києва, Вишгоро-

да, Білої Церкви, поселень Григорівка, Комарівка та Озаричі [57].

Важливою для з'ясування історичних процесів золотоординського часу на південноруських землях є робота С. О. Беляєвої. Характеризуючи розвиток цих територій, дослідниця зазначає: «Незважаючи на тяжкі випробування, друга половина XIII–XIV ст. були часом збереження і дальшого розвитку традицій матеріальної та духовної культури Давньої Русі» [58].

Важливою подією для подальшого вивчення історії південноруських земель у литовський час стало видання монографії Ф. М. Шабульдо. Автор спробував з'ясувати обставини входження земель Південно-Західної Русі до складу Великого князівства Литовського та особливості їх політичного і економічного розвитку [59].

Із здобуттям Україною незалежності активізувалося вивчення пізньосередньовічних старожитностей України. Зростає кількість досліджень, присвячених окремим аспектам розвитку українських земель у золотоординський та литовський часи [60]. Збільшення кількості досліджуваних об'єктів доби пізнього середньовіччя та покращення якості вивчення багаточисельних пам'яток дало змогу з'ясувати хронологію та долю окремих поселенських структур у XIII–XV ст. [61].

Особливо хочеться виділити монографію Г. Ю. Івакіна, у якій на основі комплексного аналізу наративних, археологічних, нумізматичних, картографічних джерел висвітлено проблеми історичного розвитку Києва у другій половині XIII – першій половині XVI ст. [62].

Незважаючи на безумовно позитивні зрушення у розробці проблем середньовічної історії та археології, комплексного дослідження, присвяченого історичному розвитку Київської землі у середині XIII–XV ст., досі немає. Вивчалися окремі аспекти політичного, економічного та культурного розвитку цих земель, до того ж не як окремого явища, а в загальному контексті. Розширення джерельної бази, насамперед археологічної, дозволить проаналізувати та узагальнити результати досліджень багатьох науковців, поглянути на історію південноруських земель «свіжим» поглядом.

1. Івакін Г. Ю. Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. (історико-топографічні нариси) / Г. Ю. Івакін. – К. : Наук. думка, 1996. – С. 24.
2. Кониський Г. История Русов / Г. Кониський. – М., 1846. – С. 4–6.
3. Татищев В. Н. История Российская / В. Н. Татищев. – СПб., 1774. – Т. 3. – С. 12–13; Симоновский П. Краткое описание о казацком малороссийском народе / П. Симоновский. – М., 1847. – С. 3.
4. Івакін Г. Ю. Вказ. праця – С. 25.
5. Карамзин Н. М. История государства Российского : в 12 т. / Н. М. Карамзин. – СПб. : Изд. Евг. Евдокимовна, 1892. – Т. 3–4. – С. 55.
6. Бантыш-Каменский Д. М. История малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче с кратким обозрением первобытного состояния сего края / Д. М. Бантыш-Каменский. – М., 1822. – Ч. 2. – С. 11.
7. Белинский В. Г. Избранные философские сочинения / В. Г. Белинский. – М., 1948. – Т. 1. – С. 509–510; Чернышевский Н. Г. Полное собрание сочинений : в 15 т. / Н. Г. Чернышевский. – М. : Гос. изд-во худ. лит., 1950. – Т. 7. – С. 703–706.
8. Погодин М. П. Записка о древнем языке русском / М. П. Погодин // Известия Императорской академии наук по Отделению русского языка и литературы. – СПб., 1856. – Ч. 5. – Вып. 2. – С. 70–92.

9. Зубрицкий Д. Критико-историческая повесть временных лет Червоной или Галицкой Руси [пер. О. М. Боденского] / Д. Зубрицкий. – М., 1845. – С. 45–49.
10. Бобржинский М. Очерки истории Польши / М. Бобржинский. – СПб., 1891. – Т. 2. – С. 101; Jablonowski A. Pisma / A. Jablonowski. – Warszawa, 1911. – Т. 2. – С. 236–244; Szajnocha K. Szkice historyczne : Zdobycze pluga polskiego / K. Szajnocha. – Warszawa, 1881. – Т. 2. – С. 236–244.
11. Кулиш П. А. История воссоединения Руси / П. А. Кулиш. – СПб., 1874. – Т. 1. – С. 15–16.
12. Соловьев С. М. История России с древнейших времен / С. М. Соловьев. – М. : Изд-во АСТ, 2001. – Кн. 2., Т. 3–4. – С. 189.
13. Соболевский А. И. Очерки по истории русского языка / А. И. Соболевский. – К., 1884. – Ч. 1. – С. 32; Соболевский А. И. Как говорили в Киеве в XIV и XV вв. / А. И. Соболевский // ЧИОНЛ. – К., 1888. – Кн. 2. – С. 215.
14. Антонович В. Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России / В. Б. Антонович. – К., 1885. – Т. 1. – С. 224.
15. Там само. – С. 224–225.
16. Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава Мудрого до кінця XIV ст. / М. С. Грушевський. – К., 1991. – С. 421–514.
17. Владимирский-Буданов М. Ф. Населене Юго-Западной России от половины XIII до половины XV века / М. Ф. Владимирский-Буданов // Архив Юго-Западной России. – К., 1890. – Ч. 7. – Т. 2. – С. XV.
18. Максимович М. О Киевъ явился градомъ великимъ...: Вибрані українознавчі твори / М. О. Максимович. – К., 1994. – С. 182; Котляревский А. А. Были ли малоруссы исконными обитателями Полянской земли, или пришли из-за Карпат в XIV веке? / А. А. Котляревский // Собр. соч. – СПб., 1893. – Т. 1. – С. 624–637.
19. Ключевский В. О. Курс русской истории / В. О. Ключевский. – М., 1904. – Ч. 1. – С. 347.
20. Там само. – С. 347–348.
21. Бестужев-Рюмин К. Н. Русская история / К. Н. Бестужев-Рюмин – СПб., 1872. – Т. 1. – С. 269–304.
22. Ефименко А. Я. История украинского народа / А. Я. Ефименко. – СПб., 1906. – С. 21–22.
23. Соловьев С. М. История России с древнейших времен / С. М. Соловьев // Сочинения. – М., 1988. – Кн. II. – Т. 3–4. – С. 439.
24. Устрялов Н. Г. Исследование вопроса, какое место в русской истории должно занимать Великое княжество Литовское / Н. Г. Устрялов. – СПб., 1839. – С. 40.
25. Беляев И. Д. Рассказы из русской истории. Строй жизни Полоцка и Великого княжества Литовского / И. Д. Беляев. – М., 1972. – Кн. 4. – Ч. I. – С. 5; Маркевич Н. История Малороссии / Н. Маркович. – М., 1842. – Т. I. – С. 5, 8, 11.
26. Любавский М. К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно / М. К. Любавский. – М., 1910. – С. 335; Довнар-Запольский М. В. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах / М. В. Довнар-Запольский. – К., 1901. – С. 10; Владимирский-Буданов М. Ф. Очерки по истории литовского права. Вып. II. Черты семейного права XVI в. / М. Ф. Владимирский-Буданов // ЧИОНЛ. – К., 1890. – Кн. IV. – С. 101–125.
27. Антонович В. Б. Вказ. праця. – С. 243.
28. Там само. – С. 244–245.
29. Архив Юго-Западной России. – К., 1859–1905.
30. Андрияшев А. М. Очерк истории Волынской земли до конца XIV ст. / А. М. Андрияшев. – К., 1887. – С. 3; Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя / М. С. Грушевський. – К., 1991; Клепатский П. Г. Очерки по истории Киевской земли : Литовский период / П. Г. Клепатский. – Біла Церква, 2007. – С. 2–3.
31. Грушевський М. С. Історія України-Руси. / М. С. Грушевський. – К.-Львів, 1907. – Т. IV. – С. 9; Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. С. Грушевський – Львів, 1903. – Т. V. – Ч. 1. – С. 7–9.
32. Грушевський М. С. Нарис історії...
33. Грушевський М. С. Южнорусские господарские замки в половине XVI века. Историко-статистический очерк / М. С. Грушевський // Университетские известия. – К., 1890. – № 2. – С. 1–33.
34. Клепатский П. Г. Зазн. праця. – С. 3.
35. Андрияшев О. Нариси історії колонізації Київської землі до кінця XV віка // Київ та його околиці в історії та пам'ятках / О. Андрияшев. – К., 1926. – С. 34–72.
36. Там само. – С. 38.
37. Юркевич В. Звенигородщина в XV–XVI вв. / В. Юркевич // Историко-географічний збірник. – К., 1927. – Т. 1. – С. 13–22.
38. Греков Б. Д. Татарское нашествие // Исторический журнал. – М., 1937. – № 6. – С. 46; Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. – Львів, 1990. – С. 110–120; Мавродин В. В. Очерки истории Левобережной Украины (с древнейших времен до второй половины XIV в.) / В. В. Мавродин. – Л., 1940. – С. 110; Насонов А. Н. Монголы и Русь / А. Н. Насонов – М.-Л., 1940. – С. 15.
39. Русские земли Великого княжества Литовского (до начала XVI в.) : Очерки истории общины, сословий, государственности – СПб., 1993. – С. 21.
40. Каргер М. К. Древний Киев / М. К. Каргер. – К., 1958. – Т. 1. – С. 515.
41. Брайчевський М. Археологічні пам'ятки часів боротьби Русі проти монгольської навали / М. Брайчевський // Вісник АН УРСР. – 1951. – № 10. – С. 71.
42. Гончаров В. Археологічна розвідка по р. Роставиці в 1946 р. / В. Гончаров // АП УРСР. – 1949. – Т. 1. – С. 237–245; Висезжев Р. І. Археологічні пам'ятки нижньої течії р. Гнилоп'яті / Р. І. Висезжев // АП УРСР. – 1952. – Т. 3. – С. 205–206; Богусевич В. А. Розкопки на горі Киселівці / В. А. Богусевич // АП УРСР. – 1952. – Т. 3. – С. 66–72; Бліфельд Д. І. Дослідження древнього Білгорода / Д. І. Бліфельд // АП УРСР. – 1952. – Т. 3. – С. 29–36.
43. Рыбаков Б. А. Раскопки в Любече в 1957 г. / Б. А. Рыбаков // КСИИМК. – 1960. – № 79. – С. 27–34; Симонович Э. А. Раскопки поселения Ломоватое 2 / Э. А. Симонович // КСИИМК. – 1960. – № 79. – С. 21–26.
44. Пашуто В. Т. Образование Литовского государства / В. Т. Пашуто. – М., 1959.
45. Дворниченко О. Ю. Русские земли Великого княжества Литовского (до начала XVI в.) : Очерки истории общины, сословий, государственности / О. Ю. Дворниченко. – СПб., 1993. – С. 23.
46. Греков И. Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV–XVI вв. / И. Б. Греков. – М., 1963; Греков И. Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды / И. Б. Греков. – М., 1975; Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М., 1948; Толочко П. П. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII–XIII вв. / П. П. Толочко – К., 1980; Толочко П. П. Древний Киев / П. П. Толочко. – К., 1983; Кучера М. П. Про одну групу середньовічної кераміки на території УРСР / М. П. Кучера // Слов'яно-руські старожитності. – К., 1969.
47. Греков И. Б. Очерки по истории... – М., 1963. – С. 339.; Греков И. Б. Восточная Европа... – М., 1975. – С. 482.
48. Черепнин Л. В. Монголо-татары на Руси (XIII в.) / Л. В. Черепнин // Татаро-монголы в Азии и Европе. – М., 1977. – С. 209.
49. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая Степь / Л. Е. Гумилев. – М., 1989. – С. 450, 507–509.
50. Толочко П. П. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII–XIII вв. / П. П. Толочко. – К., 1980. – С. 209.

51. Брайчевський М. Перспективи дослідження українських старожитностей XIV–XVIII ст. / М. Брайчевський // Середні віки на Україні. – 1971. – Вип. 1. – С. 20–31.
52. Юра Р. О. Завдання вивчення пізньосередньовічних пам'яток України / Р. О. Юра // Середні віки на Україні. – 1971. – Вип. 1. – С. 31–40.
53. Довженко В. О. Среднее Поднепровье после татаро-монгольского нашествия / В. О. Довженко // Древняя Русь и славяне. – М., 1978. – С. 76–82.
54. Шабуньдо Ф. М. Включення Київського князівства до складу Литовської держави у другій половині XIV ст. / Ф. М. Шабуньдо // УІЖ – 1973. – № 6. – С. 79–88; Шабуньдо Ф. М. Адміністративно-правове становище Києва XIII–XV ст. / Ф. М. Шабуньдо // Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. – К., 1982. – С. 25–30.
55. Русина О. Нове джерело про Київський замок / О. Русина // Архіви України. – 1980. – № 2. – С. 65–68.
56. Ивакин Г. Ю. Киев в XIII–XV веках / Г. Ю. Ивакин. – К., 1982. – С. 62.
57. Археологічні дослідження стародавнього Києва. – К., 1976; Археологические исследования Киева 1978–1983 гг. – К., 1985; Орлов Р. О. Отчет о работе Белоцерковской экспедиции в 1980 г. / Р. О. Орлов. – НА ІА НАНУ. – 1980/25; Петрашенко В. О. Древнерусское село (по материалам поселений у с. Григоровка) / В. О. Петрашенко. – К., 2004; Беляева С. О. Поселення Дніпровського Лівобережжя X–XV ст. / С. О. Беляева, А. І. Кубишев. – К., 1995.
58. Беляева С. А. Южнорусские земли во второй половине XIII–XIV в. / С. А. Беляева. – К., 1982. – С. 109.
59. Шабуньдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского / Ф. М. Шабуньдо. – К., 1987.
60. Крикун М. Г. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст. (кордони воєводств у світлі джерел) / М. Г. Крикун. – К., 1993; Мальченко О. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств (XV – середина XVII ст.) / О. Мальченко. – К., 2001; Русина О. В. Студії з історії Києва та Київської землі / О. В. Русина. – К., 2005; Русина О. В. Україна під татарами та Литвою / О. В. Русина. – К., 1998; Єльніков М. В. Золотоординські часи на українських землях / М. В. Єльніков. – К., 2008.
61. Готун І. З життя киян часів Батия / І. Готун, О. Моця // КС. – 1993. – № 5. – С. 77–80; Стародавній Київ. Археологічні дослідження 1984–1989 рр. – К., 1993; Петрашенко В. О. Древнерусское село (по материалам поселений у с. Григоровка) / В. О. Петрашенко – К., 2004; Беляева С. О. Поселення Дніпровського Лівобережжя X–XV ст. / С. О. Беляева, А. І. Кубишев. – К., 1995; Шекун О. В. Давньоруське поселення Ліскове / О. В. Шекун, О. М. Веремейчик. – Чернігів, 1999; Кучера М. П. Слов'яно-руські городища VIII–XIII ст. між Саном та Сіверським Дінцем / М. П. Кучера – К., 1999.
62. Ивакин Г. Ю. Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. (історико-топографічні нариси) / Г. Ю. Ивакин. – К.: Наук. думка, 1996.

К. Kapustin

KIEV LAND IN THE MIDDLE OF THE XIII–XV CENTURY (HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM)

The article is devoted to the historiography of the problem of situation and development of Kiev Land in the XIII–XV century. The main tendencies in solving the problem of the history of Kiev Land in Golden Horde and Lithuanian period were made to sort out.

Keyword: Ukraine, Kiev Land, middle of the XIII–XV ct., historiography.

УДК 726(477.831.86)“11/12”

Тарнавський М. С.

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ НАЙВИЗНАЧНІШИХ САКРАЛЬНИХ СПОРУД ДАВНЬОГО ГАЛИЧА

Протягом XII–XIII ст. у князюму Галичі формується власна архітектурна школа як синтез західних (європейських) та східних (візантійських) впливів. Статтю присвячено історіографічному аспекту вивчення найвидатніших зразків галицької архітектури.

Ключові слова: Галич, Галицько-Волинське князівство, архітектурна школа, Успенський собор.

Галич – відомий культурний, політичний, економічний і релігійний центр Київської Русі. Наукове зацікавлення древньою столицею Галицького-Волинського князівства почалось у

середині XIX ст. Історію вивчення Галича можна розділити на кілька етапів, кожний з яких вирізняється своєю проблематикою, методикою досліджень та історичним світоглядом. Однак для